

JOSEP CASTANYÉ SUBIRANA

HISTÒRIA
DE LA TEOLOGIA PROTESTANT
ALEMANYA

FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
**Departament de Governació
i Relacions Institucionals**

© Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya

© Josep Castanyé Subirana

Barcelona, març 2013

ISBN: 978-84-939972-6-7

Dipòsit legal: B. 26710-2012

Imprès a EDICIONES GRÁFICAS REY

Albert Einstein, 54 C/B. Nave 15 – Cornellà de Llobregat (Barcelona)

ÍNDIX

Pròleg	5
Presentació	11
Capítol primer	
ANTECEDENTS	
1. Característiques claus de la teologia protestant	15
1.1. <i>Perspectiva general</i>	15
1.2. <i>Apunts històrics sobre els primers passos de la Reforma</i>	16
1.3. <i>Les confessions de fe de la Reforma</i>	19
2. Temes teològics centrals de la Reforma	20
2.1. <i>Distinció entre Llei i Evangeli</i>	20
2.2. <i>La justificació per la fe</i>	21
2.3. <i>Distinció entre justificació i santificació</i>	22
2.4. <i>Valoració de les mediacions</i>	22
3. Apunts històrics de referència	23
4. Periodització de la teologia protestant alemanya	25
Capítol segon	
INICIS DE LA TEOLOGIA PROTESTANT	
1. Reformadors i teòlegs	29
2. L'Ortodòxia	31
2.1. <i>Característiques generals</i>	31
2.2. <i>Pressupòsits de la teologia de l'Ortodòxia</i>	32
2.2.1. Canonització dels grans Reformadors	32
2.2.2. Defensa del poder dels prínceps sobre les esglésies ...	33
2.2.3. L'ús de la filosofia	34
2.2.4. Confessionalitat i teologia de controvèrsia	35
2.3. <i>Especificitats d'aquesta teologia</i>	35
2.4. <i>Principals representants de l'Ortodòxia luterana</i>	36

2.4.1. Ortodòxia luterana inicial	36
2.4.2. Alta Ortodòxia luterana	37
2.4.3. Ortodòxia luterana tardana	39
2.5. <i>L'Ortodòxia calvinista</i>	40

Capítol tercer

PIETISME, METODISME I «GRAN DESVETLLAMENT»

1. El pietisme	43
1.1. <i>Característiques generals</i>	43
1.2. <i>Fonts del pietisme</i>	44
1.3. <i>Principals representants del pietisme</i>	45
1.3.1. Philipp Jacob Spener i els «Pia desideria»	45
1.3.2. August Hermann Francke	47
1.3.3. Nicolaus Ludwig, comte de Zinzendorf i el Herrnhut . .	48
1.3.4. Altres autors i centres del pietisme	49
2. El metodisme	51
2.1. <i>Característiques generals</i>	51
2.2. <i>John Wesley i la seva obra</i>	51
2.3. <i>George Whitefield</i>	53
2.4. <i>Expansió del metodisme</i>	54
3. El «Gran Desvetllament»	55

Capítol quart

LA TEOLOGIA PROTESTANT A MITJANS DEL SEGLE XVIII

1. Christian Wolff i la seva obra	58
1.1. <i>Christian Wolff i el món cultural alemany</i>	58
1.2. <i>Christian Wolff i la teologia</i>	62
2. Jean Jacques Rousseau	67
2.1. <i>Dades biogràfiques</i>	67
2.2. <i>Característiques de la seva obra</i>	69
2.3. <i>La religió natural</i>	70
2.4. <i>Religió natural – religió revelada o positiva</i>	76
2.5. <i>Impacte i refús oficial de la seva obra</i>	78
3. Gotthold Ephraim Lessing	79
3.1. <i>Trets biogràfics</i>	79
3.2. <i>El pensament de Lessing</i>	81
3.3. <i>Religió natural – religió revelada</i>	82
3.3.1. El punt de partida	82
3.3.2. La paràbola dels tres anells	84

3.3.3. La veritat de raó i el Cristianisme	84
3.3.4. La raonabilitat de la religió cristiana	86
3.4. <i>Educació del gènere humà i Providència de Déu</i>	88
3.4.1. El símil del camí	88
3.4.2. Tres categories a harmonitzar	88
3.4.3. La perfectibilitat del Cristianisme	90
4. Els «Fragments d'un desconegut»	92
5. La teologia i el nou entorn cultural	96

Capítol cinquè

IL·LUSTRACIÓ I TEOLOGIA

1. Consciència d'una nova època	99
1.1. <i>Privatització del credo confessional</i>	100
1.2. <i>Emancipació dels diferents àmbits socials</i>	102
2. Teologia de transició	104
2.1. <i>Primeres teologies il·lustrades</i>	104
2.2. <i>Nous accents en el camp de la historiografia</i>	108
2.3. <i>Nous accents en el camp de la teologia dogmàtica</i>	111
3. La neologia	113
3.1. <i>Un nou moviment de pensament teològic</i>	113
3.2. <i>Johann Salomo Semler i la neologia</i>	115
3.3. <i>Altres representants de la neologia</i>	119
4. L'escena teològica de to conservador	122
5. Temes teològics més polèmics a finals de segle	124
6. La teologia protestant a finals del segle XVIII	127

Capítol sisè

LA TEOLOGIA PROTESTANT ALS INICIS DEL SEGLE XIX

1. Un nou esperit anima l'escena cultural	129
2. Situació cultural a Alemanya a tombants de segle	132
3. Immanuel Kant	134
3.1. <i>Consideracions introductòries</i>	134
3.2. <i>Religió i teologia, assumptes de la raó</i>	136
3.3. <i>La religió dins els límits de la raó pura</i>	138
3.4. <i>Fonamentació de la religió en la moral</i>	139
3.5. <i>Jesús i la religió</i>	141
4. Religió i teologia després de Kant	143
4.1. <i>La teologia protestant davant la nova situació</i>	143
4.2. <i>Primeres reaccions de la teologia</i>	145
4.2.1. Teologia i cultura a principis de segle	145

4.2.2. Primers moviments teològics de la nova època	147
4.2.3. La tendència supranaturalista	149
4.2.4. La tendència racionalista	153
Capítols setè	
GRANS RENOVADORS DE LA TEOLOGIA PROTESTANT	
1. Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher	159
1.1. <i>Dades biogràfiques</i>	159
1.2. <i>Schleiermacher i el seu entorn il·lustrat i romàntic</i>	165
1.3. <i>Els discursos «Sobre la religió»</i>	169
1.3.1. Consideracions introductòries	169
1.3.2. Intent de l'obra	171
1.3.3. Contingut dels <i>Discursos</i>	173
1.4. <i>«La fe cristiana»</i>	176
1.5. <i>Qüestions cristològiques de la seva dogmàtica</i>	181
1.6. <i>Significat i projecció de l'obra de Schleiermacher</i>	184
2. Sören Kierkegaard	189
2.1. <i>Personalitat de Kierkegaard</i>	189
2.2. <i>Punt de partida del seu pensament</i>	190
2.3. <i>L'home davant Déu</i>	192
2.4. <i>Significat de l'obra de Kierkegaard</i>	194
Capítol vuitè	
TEOLOGIA DE SIGNE RESTAURACIONISTA	
1. Nou esperit cultural i nova dinàmica social	195
2. Desvetllament i teologia restauracionista	198
3. Repristinació i neopietisme	204
3.1. <i>Característiques generals del moviment</i>	204
3.2. <i>Màxims representants del neopietisme</i>	205
4. La teologia neoconfessional luterana	211
4.1. <i>Arrels i primers passos</i>	211
4.2. <i>Teologia i neoconfessionalisme luterà</i>	213
4.3. <i>Nova relació entre Paraula i sagrament</i>	215
4.4. <i>Una nova eclesiologia</i>	216
4.5. <i>Principals autors promotors del neoluteranisme</i>	218
5. L'Escola d'Erlangen	223
5.1. <i>Apunts històrics</i>	223
5.2. <i>Punts centrals de la seva teologia</i>	225
5.3. <i>Autors i accents específics</i>	227

Capítol novè

TEOLOGIA ESPECULATIVA, LIBERAL I DE MEDIACIÓ

1. La teologia especulativa	231
1.1. <i>Hegel i la teologia</i>	232
1.2. <i>La teologia i Hegel</i>	234
1.3. <i>Principals representants de la teologia especulativa</i>	235
2. La teologia liberal	239
2.1. <i>Origen i etapes de la teologia liberal</i>	239
2.2. <i>Eixos i mètode de la teologia liberal</i>	241
3. La Jove Escola de Tübinga	244
3.1. <i>Ferdinand Christian Baur</i>	245
3.1.1. L'obra històrico-teològica de Baur	247
3.1.2. Projectió de l'obra de Baur	248
3.2. <i>David Friedrich Strauss</i>	250
3.2.1. Dades biogràfiques	250
3.2.2. L'obra teològica i crítica de Strauss	253
3.2.3. Strauss i Baur	255
3.3. <i>Bruno Bauer</i>	256
4. La teologia de mediació	258
4.1. <i>Nous intents de mediació</i>	260
4.2. <i>Exposició teològica</i>	262
4.3. <i>Principals representants de la teologia de mediació</i>	264
4.4. <i>Richard Rothe</i>	266

Capítol desè

LA TEOLOGIA PROTESTANT A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX

1. Situació històrico-cultural a Alemanya després de 1848	271
1.1. <i>Societat i cultura a la segona meitat del segle XIX</i>	271
1.2. <i>Evolució del pensament filosòfic</i>	274
1.3. <i>Església i societat</i>	276
1.4. <i>Cultura i teologia</i>	279
2. Albrecht B. Ritschl i la seva escola	281
2.1. <i>Dades biogràfiques</i>	282
2.2. <i>Trets fonamentals de la seva teologia</i>	284
2.3. <i>Història del pietisme</i>	290
2.4. <i>Significat de la seva teologia</i>	292
2.5. <i>L'Escola ritscheliana i Wilhelm Herrmann</i>	293
2.5.1. L'Escola ritscheliana	293
2.5.2. Wilhelm Herrmann	296
3. Dos teòlegs crítics, contemporanis de Ritschl	299

3.1. <i>Paul de Lagarde</i>	299
3.2. <i>Franz Overbeck</i>	300
4. La teologia protestant després de Ritschl	300
4.1. <i>La teologia bíblica</i>	300
4.2. <i>La teologia històrica</i>	303
4.3. <i>Adolf von Harnack</i>	305
4.4. <i>La teologia de mediació</i>	307
4.5. <i>La teologia confessional</i>	307

Capítol onzè

CANVI DE PERSPECTIVA EN ELS ESTUDIS TEOLÒGICS

1. Escola de la història de les religions	315
1.1. <i>Característiques generals del moviment</i>	315
1.2. <i>Principals representants</i>	316
1.3. <i>El Cristianisme i els seus orígens</i>	319
2. La psicologia de la religió	320
2.1. <i>La psicologia en la cultura de finals de segle</i>	320
2.2. <i>Primers passos de la psicologia de la religió</i>	322
2.3. <i>La psicologia de la religió a Alemanya</i>	322
3. La nova filosofia de la religió	324
3.1. <i>Ernst Troeltsch</i>	325
3.2. <i>L'absolutesa del Cristianisme</i>	329
4. Cristianisme i socialisme	331
4.1. <i>El moviment dels «Socials religiosos»</i>	332
4.2. <i>Hermann Kutter i Leonhard Ragaz</i>	332
4.3. <i>El regne de Déu, nou patró social</i>	334

Capítol dotzè

LA PRIMERA GUERRA MUNDIAL I LA NOVA ORIENTACIÓ TEOLÒGICA

1. Nova situació socio-cultural i nou començament teològic	337
2. Camins de la teologia	342
2.1. <i>El socialisme religiós i la seva teologia</i>	342
2.2. <i>La renaixença luterana i el luteranisme jove</i>	346
2.2.1. Redescoberta històrica de Luter	347
2.2.2. Noves sistematitzacions de la teologia luterana: Althaus i Elert	350
2.2.3. Altres contribucions a la renaixença luterana	354
2.3. <i>Inicis de la teologia dialèctica</i>	356
2.3.1. La teologia dialèctica i la Primera Guerra Mundial	357
2.3.2. Karl Barth i els primers passos de la teologia dialèctica	359

2.3.3. Altres figures de la teologia dialèctica	362
2.3.4. El camí de Rudolf Bultmann	364
3. Teologia protestant i nacionalsocialisme	367
3.1. <i>Els darrers anys de la República de Weimar</i>	367
3.2. <i>Els «cristians alemanys»</i>	368
3.3. <i>El Sínode de Barmen i la «Declaració teològica»</i>	372
3.4. <i>El «Consell d'Ansbach»</i>	377

Capítol tretzè

LA TEOLOGIA DESPRÉS DE LA SEGONA GUERRA MUNDIAL

1. Primers passos	381
2. Paul Tillich: teologia i cultura	382
2.1. <i>Dades biogràfiques i activitat acadèmica</i>	384
2.2. <i>Mètode i temàtica de la seva obra</i>	388
3. La «Dogmàtica eclesial» de Karl Barth	391
4. Altres teòlegs i altres teologies	396
4.1. <i>Experiència humana i teologia</i>	396
4.2. <i>La desmitologització i la interpretació existencial</i>	398
4.3. <i>El punt de relació entre «natural» i «sobrenatural»</i>	402
4.4. <i>Revelació originària i revelació salvífica</i>	403
5. La teologia hermenèutica	404
6. Teologia i secularització: Dietrich Bonhoeffer	408
6.1. <i>Dades biogràfiques</i>	409
6.2. <i>Un Cristianisme secularitzat?</i>	411
7. Nous dinamismes de la teologia	413
7.1. <i>La dimensió històrico-antropològica</i>	413
7.2. <i>Impacte del concili Vaticà II i la teologia ecumènica</i>	415
7.3. <i>La revelació com història</i>	417
7.3.1. <i>La teologia postbultmanniana</i>	417
7.3.2. <i>Wolfhart Pannenberg</i>	418
7.4. <i>Jürgen Moltmann i la Teologia de l'esperança</i>	422
7.5. <i>La teologia política</i>	425
7.6. <i>Les teologies de l'alliberament</i>	426

BIBLIOGRAFIA BÀSICA	427

ÍNDIX DE NOMS	431

PRÒLEG

A diferència del que s'ha esdevingut i encara s'esdevé en quasi tots els països centreeuropeus, a casa nostra, parlant en termes generals, la teologia no ha merescut quasi cap mena d'atenció i d'interès per part dels filòsofs i els pensadors. Amb un cert paral·lelisme també es pot afirmar que la filosofia —sobretot les filosofies modernes— gairebé no ha trobat cap ressò en els teòlegs de casa nostra. Aquest estat de coses no sols és significatiu per ell mateix, sinó que a més assenyalava un conjunt d'actituds i d'esdeveniments que, d'alguna manera, perfilen i expliquen la que podríem anomenar «singularitat hispànica» en la seva varietat catalana. El famós i, al mateix temps, tristíssim «que inventen ellos» constitueix una de les notes més característiques d'aquesta singularitat que abasta els àmbits més diversos i rellevants de l'existència humana: des del teològic fins al polític, des del social fins a l'econòmic, des del cultural fins al cívic.

Parlant d'una manera molt genèrica és prou evident que, pràcticament del segle XVI ençà, la teologia alemanya s'ha caracteritzat per una intensa i, al mateix temps, volguda relació crítica amb el pensament filosòfic de cada moment. No és per simple casualitat que la majoria dels grans filòsofs i pensadors alemanys, sobretot els dels segles XVIII-XIX, hagi nascut, crescut i format en «cases pastorals», és a dir, en àmbits familiars, culturals i socials amb estretes vinculacions familiars i emocionals amb el món de la teologia i de la cura d'ànimes o, allò que ve a ser el mateix, en ambients on les relacions entre el religiós i el polític no era quelcom de preconstituït i afirmat amb un pensament amb una estricta «regulació ortodoxa», sinó quelcom que reclamava una constant revisió i contextualització en funció de les noves descobertes i configuracions intel·lectuals i socials que d'una manera vertiginosa s'anaven produint en les societats cada vegada més industrialitzades de l'Occident.

El llibre de Josep Castanyé és una interessant, oportuna i molt pedagògica introducció al ric i complex pensament teològic que, d'ençà de les reformes protestants del segle XVI, s'ha produït en el si dels diversos protestantismes europeus, molt especialment i, segons que ens sembla, el més interessant i

prolífic, en l'àmbit del luteranisme sense deixar de banda alguns grans teòlegs reformats com, per exemple, Karl Barth o Jürgen Moltmann, que han fet aportacions summament importants al pensament teològic centreeuropeu modern. Deixant de banda en el capítol III del llibre unes oportunes i ben fonamentades al·lusions al metodisme anglès i al «Gran Desvetllament» anglosaxó, la totalitat del volum, després d'haver analitzat en els dos primers capítols els antecedents històrics i culturals de les reformes protestants i els seus inicis enmig de la convulsa història europea dels segles XVI-XVII, està dedicat al riquíssim, contrastat i variat pensament teològic protestant en llengua alemanya dels segles XVIII al XX. Per la seva importància filosòfico-teològica cal assenyalar l'apartat del capítol IV dedicat al pensament de Rousseau, el qual va exercir una singular influència, per acció i per reacció al mateix temps, en el pensament teològic i filosòfic de més enllà del Rin, d'una manera molt especial en la reflexió de Immanuel Kant.

En un país com el nostre que, en termes generals, no ha experimentat en l'àmbit filosòfic i teològic ni una Il·lustració ni un romanticisme gaire —per no dir gens— esplendorosos, crítics i creatius, causa una certa emoció i també, perquè no dir-ho, una sana enveja la comprovació de la riquesa i la profunditat que van adquirir aquests dos moviments en mans de la reflexió teològica, gairebé sempre dins el marc de la universitat, portada a terme pels pensadors protestants alemanys més exímis. Per copsar adequadament l'abast, el sentit i, fins i tot, les dimensions de les «ruptures instauradores» (M. De Certeau) del moviment teològic-filosòfic alemany dels segles XIX i XX creiem que és imprescindible l'anàlisi de l'obra de Efraim Lessing que Castanyé porta a terme amb un cert detall en el capítol IV de la seva obra. En efecte, l'autor posa en relleu com el pensament lessingià, el qual es mou constantment entre la filosofia, la teologia, l'exegesi bíblica i la pedagogia, constitueix un veritable «gir copernicà» a partir del qual s'inicia una nova època, s'obra en realitat l'accés a una *terra ignota* fins aleshores en l'àmbit de la teologia acadèmica, amb significatives conseqüències de tota mena que molt fàcilment es podran detectar fins al segle XX.

Creiem que és quelcom de molt evident que, salvant unes poquíssimes excepcions, la teologia cristiana d'arrels catòliques es mostrà totalment insensible a les noves visions del món que proposaven les diverses i, sovint, tan contrastades il·lustracions europees. En aquest context, no és pas necessari considerar les penoses conseqüències que se'n van desprendre per al catolicisme; tan sols indicar que són conseqüències que encara continuen essent ben visibles i actives en els nostres dies. En el món teològic de les Esglésies de la Reforma, en canvi, les diverses modalitats i accents del pensament il·lustrat tingueren una enorme ressonància. En algunes ocasions fins

i tot foren els mateixos teòlegs o persones provinents de diversos cercles eclesiàstics els qui van encapçalar la reflexió filosòfica tot establint, tal com s'havia esdevingut per exemple en el segle XIII, un fecund i ric diàleg entre la filosofia i la teologia. Això no significava pas per part de la teologia l'abandó de la seva capacitat crítica enfront de les noves idees, sinó que, almenys en un nombre molt gran de casos, es tractava, mitjançant un exercici de sana crítica, de ponderació del nou pensament a la llum de l'Evangeli. Caldria tenir ben present que, aleshores i ara mateix, l'autèntica crítica és fonamentalment un procés, un *art* deien els grecs (*kritikè tekhnè*), destinat a l'adquisició de criteris per a saber sospesar, discernir —en termes religiosos és el *discerniment dels esperits* de les tradicions religioses occidentals— entre el gra i la palla.

L'estudi de Castanyé dedica dos capítols fonamentals (V i VI) a la complexa problemàtica a l'entorn de les relacions entre Il·lustració i teologia en el segle XVIII tot destacant les fonamentals i decisives aportacions de la filosofia kantiana a la reflexió teològica del protestantisme. No és per casualitat que aquest filòsof ha estat considerat «el filòsof del protestantisme» pel fet que, en el si sobretot del luteranisme, tant per part dels seus adeptes com dels seus oponents, es va tenir plena consciència no sols de l'agudesia i la seriositat de la seva reflexió, sinó sobretot del radical desafiament que suposava per al Cristianisme; desafiament, cal afegir, que no era un conjunt d'elucubracions més o menys bizantines d'un pensador desvagat i solitari, sinó que es feien ressò del irreversible capgirament que, sens dubte a partir dels moviments de reforma religiosa, política i social del segle XVI, s'experimentava cada vegada amb més força i amplitud en àmplies zones d'Europa. Segurament que, en un sentit global, una de les diferències més punyents que pot detectar-se entre la teologia catòlica i la protestant no sols dels segles XVIII-XIX, sinó fins i tot en els nostres dies, es pot concretar en la importància que totes dues han atorgat i atorguen al pensament kantianista i a l'impacte que ha tingut en la posterioritat.

A causa de la seva indiscutible importància i riquesa de plantejaments, l'exposició dels trets més significatius de la teologia protestant —preponderantment luterana i de llengua alemanya— del segle XIX ocupa els capítols VI-XI, és a dir, la meitat de les pàgines d'aquest volum. No sols l'impacte que en el segle anterior havia fet la filosofia de Kant en la posterior reflexió teològica protestant alemanya, sinó també el redescobriments de l'autèntic pensament teològic de Luter —recordem, per exemple, que fou aleshores que s'inicià l'edició de les obres completes del reformador de Wittenberg (la famosa edició de Weimar)—, les seqüeles positives i negatives de la Revolució Francesa tant en relació amb els moviments revolucionaris com amb els diversos restauracionismes, la indiscutible influència de filòsofs d'una gran estatura intel·lectual com, per exemple, Hegel, Schelling o Fichte, etc., foren

factors de signe molt divers i a voltes contraposats entre si que intervingueren en les articulacions teològiques del segle XIX.

En relació amb el pensament teològic del segle XIX que tan clarament exposa Castanyé, cal afegir-hi un fet de singular importància també subratllat per l'autor. Ens referim a un canvi molt profund i significatiu d'*atmosfera* religiosa, social i política que diferencia clarament el segle XVIII del segle XIX: el pas de la Il·lustració al romanticisme, és a dir, el pas del regne del concepte al de la imatge. En aquest sentit, tal com s'exposa en el capítol VII, el pensament de Schleiermacher i el de Kierkegaard, malgrat les seves innegables i profundes diferències intel·lectuals i biogràfiques constitueixen els símptomes molt clars, segons el nostre parer, del canvi d'època, de l'inici d'un nou cicle vital que no sols és perceptible en el camp de la teologia, sinó que també es pot copsar amb una claredat meridiana en l'esfera de la música, la literatura, la pintura i, molt més en general, en les formes de vida. El lector, potser amb una certa sorpresa, trobarà en els capítols que Castanyé dedica a la reflexió teològica del segle XIX una aproximació molt ben fonamentada a una sèrie de teòlegs com, per exemple, els qui entraren en diàleg amb la filosofia de Hegel com van ser Ferdinand Christian Baur, Friedrich David Strauss, Bruno Bauer, Albrecht Ritschl, Franz Overbeck, Wilhelm Herrmann i un llarg etcètera, que li permetran copsar la singular riquesa, rigor, profunditat i saviesa de la reflexió teològica protestant del segle XIX. En bona part, aquesta es mostrarà especialment activa a través de l'anomenada «teologia liberal» i els seus nombrosos esforços per establir un diàleg fecund amb la cultura contemporània. Alguns dels seus representants més exímis com Adolf von Harnack i Ernst Troeltsch mantindran les seves petjades fins a les dues primeres dècades del segle XX.

El capítol XII dedicat a les conseqüències de la Primera Guerra Mundial en la reflexió teològica alemanya posseeix una singular importància. D'alguna manera aquesta contesa implicà la realització del *finis Europae*, que havia estat agudament predit per molts filòsofs i artistes (Nietzsche, Baudelaire, Mahler, Hofmannsthal, Mach, etc.) des de les darreres dècades del segle XIX. La derrota dels imperis centrals va ser moltíssim més que una desfeta militar. Eren tots els àmbits d'aquella societat, juntament amb la seva teologia, els que van experimentar d'una manera molt sovint violenta i desenganyada el total capgirament d'un món que, amb un cert optimisme i agut sentit de superioritat, s'havia donat per definitivament assegurat i garantit. Foren nombrosos els qui van prendre consciència del fet que les «paraules tradicionals» del dret, la filosofia, la literatura, l'art, la democràcia i també la teologia havien perdut el sentit i la capacitat d'orientació de què abans havien gaudit en franges molt àmplies de les societats occidentals. Es tractava senzillament d'una gegantina crisi gramatical que afectava sense excepcions tots els àmbits de l'existència humana.

Sense exagerar gens ni mica pot afirmar-se que en el camp de la teologia protestant de llengua alemanya la conseqüència més interessant i renovadora de la Primera Guerra Mundial fou l'anomenada «teologia dialèctica», la qual, almenys d'entrada, era un atac sense contemplacions a la teologia fins aleshores vigent en la universitat i en molts cercles cristians, molt particularment a la «teologia liberal». Hi ha un nom propi indiscutible en aquesta nova etapa de la reflexió teològica protestant: Karl Barth que no era luterà, sinó calvinista, no era alemany, sinó suís. Castanyé dedica un espai bastant ampli a aquest gran i controvertit teòleg i també exposa el pensament d'altres teòlegs que es movien en el seu cercle com Gogarten, Thurneysen i el mateix Rudolf Bultmann, que no es deixa encabir ben bé del tot dins del marc de la «teologia dialèctica». Cal assenyalar un tret molt significatiu del pensament de Barth: la seva oposició a la idolatria del nacionalsocialisme. Des de nombroses perspectives, creiem que aquest capítol pot ser especialment interessant i enriquidor per al lector de casa nostra perquè li ofereix unes referències del món germànic de la primera del segle XX que no solen trobar-se al seu abast.

L'últim capítol ens presenta els trets més rellevants i innovadors de les teologies protestants en llengua alemanya. Es tracta d'unes teologies que, malgrat les innegables novetats que contenen, han estat pensades, ensenyades i escrites per deixebles, sovint molt crítics, dels grans mestres del segle XIX i les primeres dècades del XX. Ens sembla evident que referir-se a aquest fet és quelcom de molt natural i lògic perquè l'ésser humà, en tots els plans de la seva existència, és un *hereu*, algú que ha d'administrar herències de molt diversa naturalesa perquè, com deia Ernst Bloch, en el passat també hi ha present i futur. Això, creiem, és especialment innegable en el camp de la teologia. A diferència del que s'esdevé a casa nostra, les herències teològiques del món protestant alemany són molt nombroses i d'una riquesa molt gran; millor: inexhaurible.

El llibre de Josep Castanyé no tan sols és una eina valuosíssima per als qui es dediquen a la teologia, sinó que tots els qui s'interessen per la història, la filosofia o la cultura també hi trobaran punts de vista i idees d'una singular importància per a comprendre el món en què vivim. És ben cert que una cosa és la filosofia i una altra la teologia, però creiem que de la lectura d'aquest llibre es desprèn que, malgrat la diferència entre aquests dos camps de la reflexió humana, a diferència d'allò que malauradament tan sovint s'ha esdevingut a casa nostra, els pensadors alemanys han comprès molt assenyadament que tots dos camps (filosofia i teologia), per a bé i per a mal, gairebé com «dos germans enemics», sempre es troben estretament complicats.

Desitgem que aquest llibre trobi els lectors que es mereix. Ens sembla prou clar que s'hi narra magistralment l'aventura espiritual de l'Occident des de la perspectiva de les teologies protestants en llengua alemanya. A més Castanyé ens fa veure amb nitidesa que la teologia pot ser no tan sols un afer interessant, sinó pròpiament imprescindible.

Lluís DUCH

PRESENTACIÓ

A partir de la celebració del concili Vaticà II, del qual celebrem el cinquantè aniversari, ha crescut entre els catòlics l'interès per la teologia protestant, de tal manera que, al costat d'un ecumenisme espiritual, es pot parlar també d'un ecumenisme teològic i doctrinal. I un dels aspectes d'aquest ecumenisme teològic consisteix en el coneixement de les respectives teologies. I si en el camp de l'exegesi i la història del Cristianisme sovint es fa ja difícil determinar la procedència confessional de l'autor, en el camp de l'elaboració teològica les diferències continuen essent encara ben manifestes. Això val de manera particular quan es tracta del passat d'aquestes teologies.

Però, tot i aquest interès creixent pel procés de la teologia protestant, entre els catòlics de llengua catalana els resulta encara complicat endinsar-se mínimament en aquest procés teològic que arrenca amb la Reforma de Luter. De fet, entre nosaltres, qui s'interessa pel coneixement de la riquesa i vivesa i varietat del pensament protestant, es veu obligat a esforços excepcionals. O recorre a la molta i ben documentada literatura en llengua alemanya, que mai no ha estat massa fàcil, o bé s'ha d'aconterar resseguint una colla d'entrades de diccionari especialitzat, a través de les quals es fa molt difícil fer-se una idea cabal del conjunt, que ens permeti d'entendre el pensament d'un autor determinat.

Cal recordar, però que en la nostra llengua, des de fa uns anys, disposem ja d'una sèrie d'elements ben importants que ajuden decisivament els amants de la història del pensament que desitgin fer-se una idea d'un moment o d'un autor protestant determinats. Els textos dels autors protestants, recollits en les dues recents i molt curoses col·leccions «Clàssics del cristianisme» i «Clàssics cristians del segle XX», disposen d'unes valuosíssimes introduccions que situen històricament i ideològicament la persona i el pensament de cada un dels autors reproduïts. Però, també aquí, aquests autors sempre resten com illes en el conjunt del pensament cristià i no sempre resulta fàcil poder fer-se una imatge general del procés evolutiu d'aquesta teologia, a base d'aquest seguit d'introduccions separades en els diferents volums de la col·lecció.

També en aquest sentit és gratificant constatar que en la voluminosa i recent *Història del Pensament cristià. Quaranta figures*, set d'aquestes figures siguin autors protestants.

Una visió més conjuntada i progressiva ens l'ofereix l'extraordinària i ben documentada obra del pare Evangelista Vilanova, *Història de la teologia cristiana*, de tres gruixuts volums. En tot el seu recorregut el pare Vilanova ha volgut exposar els principals trets de la teologia cristiana en general i, per tant, al marge de la pertinença confessional. En aquest sentit, al llarg del segon i tercer volum de la seva obra, ofereix una bona pinzellada de la teologia protestant corresponent a l'època que està tractant, I no cal dir, que l'exposició magistral que fa, en la tercera part del segon volum, el pare Lluís Duch, de les «reformes i ortodòxies protestants», ens ofereix unes exposicions de la Reforma protestant i dels primers anys de la teologia protestant que, com afirma el pare Vilanova, «constitueixen la primera síntesi sobre la teologia de la reforma en llengua catalana» (p. 15).

En el mateix sentit, tot i que no tan centrat en el camp estricte de la teologia, cal esmentar també la ben recent obra del tarragoní Josep Gil que amb la seva magna obra de deu volums sobre la *Història del pensament cristià* ofereix també una quantitat ingent d'informació i una reflexió seriosa del progrés del pensament cristià que ben sovint inclou també molts teòlegs protestants o que han rebut una forta empremta d'aquesta teologia.

L'obra que presento pretén ser una petita ajuda a tot aquell que, des de la història del pensament s'interessi per conèixer una mica més de prop la trajectòria, amb tots els seus vaivens, de la teologia protestant. El lector comprovarà aviat que els temes i els autors exposats són bàsicament de procedència luterana i, encara més, de procedència generalment alemanya. En realitat és en aquest país on aquesta teologia ha adquirit el seu màxim significat.

Per altra banda, aquesta obra s'ocupa, amb més atenció i amb més espai, de la teologia protestant alemanya del segle XIX i primera meitat del XX. En realitat és l'època en la qual la teologia es veu directament confrontada amb les noves perspectives de pensament impulsades des de la Il·lustració, primer, i pel cristianisme cultural, després, i que demanen una resposta per part de la teologia. És justament la teologia protestant alemanya que, equipada sovint amb un fort bagatge filosòfic, es va saber significar pel seu interès a poder donar resposta, des de la fe cristiana, als requeriments del temps. Atenta a la necessitat d'expressar els continguts cristians amb un llenguatge renovat i amb els elements culturals de cada època, la major part de la teologia protestant mostra una gran vitalitat, una forta varietat, però això mateix converteix els diferents moviments o escoles en més peremptòries i de més curta durada. És així que, al llarg dels segles XIX i XX, es van desplegant, sobretot en terreny

alemany, tot un seguit de línies de pensament teològic i escoles que, amb el seu pluralisme i accents particulars innovadors, s'esforcen per entendre i fer entendre els continguts centrals de la fe cristiana en un món culturalment i socialment molt i molt mogut i canviant.

Tot i donar una importància central als temes que generalment ocupen l'atenció dels estudiosos de la teologia protestant, com són el segle XIX i XX, el llibre ofereix també algunes anotacions, per cert, sempre molt breus, que ajuden a recordar alguns punts de referència sobre la novetat en la teologia de Luter i de Calví i les primeres formulacions teològiques d'altres reformadors. També es fa alguna breu menció als principals fets que van ajudar a estendre la Reforma protestant tant en la vessant luterana com en la calvinista o reformada. En canvi, es prescindeix de tota exposició més detallada sobre la mateixa reforma, ja que, com ja s'ha dit més amunt, el lector podrà trobar, en l'obra citada d'Evangelista Vilanova, una exposició exhaustiva i molt ben documentada, tant sobre la nova teologia com sobre els principals fets històrics de l'expansió protestant a Europa.

Com a punt final, no resta més que agrair ben sincerament tots aquells que han fet possible aquesta introducció a la teologia protestant alemanya en llengua catalana. En primer lloc voldria recordar els alumnes que, amb paciència i fidelitat han anat seguint bona part d'aquestes exposicions en el curs de les classes impartides repetidament en l'Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona. En segon lloc a l'amic i company Miquel Raventós que, encara amb més paciència i assiduitat ha anat resseguint el text, procurant que la gramàtica i la sintaxi de l'escrit sortissin més ben parades. També cal agrair a la senyora Cristina Godoy el bon treball de preparació per a la publicació i correcció de galeres.

Josep CASTANYÉ SUBIRANA
Nadal de 2012

Capítol primer

ANTECEDENTS

1. CARACTERÍSTIQUES CLAUS DE LA TEOLOGIA PROTESTANT

1.1. *Perspectiva general*

La teologia protestant ha volgut ser sempre una teologia de la Paraula de Déu. Luter assenyalava que l'home pels seus propis mitjans no podia acostar-se a Déu. És Déu qui s'acosta a l'home i li ofereix la possibilitat de creure en les seves promeses i així poder ser justificat. Aquest camí l'home el troba expressat en la Sagrada Escripura. És ella, i només ella que conté tot el que l'home necessita per a la seva salvació. Per això la norma i font suprema de la teologia protestant vindrà determinada per la *sola Scriptura*. A partir d'aquí cal entendre que la teologia serà doncs l'esforç de l'home per entendre i expressar el contingut d'aquesta Paraula de Déu mantingut en la Sagrada Escripura.

No es tracta ara de fer una exposició sobre el valor i sentit de la Paraula revelada o la Sagrada Escripura que té per a la teologia protestant, sinó simplement de recordar aquest punt de partida, suficientment exposat en les introduccions a la teologia de la Reforma. Seguidament se citen uns testimonis, fàcilment accessibles al lector i que d'una forma expressa mostren aquesta centralitat de la Paraula de Déu per a tota teologia protestant. Com a testimonis dels inicis tenim el text de *La llibertat del cristià*, escrit per Luter l'any 1520, que, sobretot en les primeres pàgines¹ exposa el tema, i el testi-

1. Cf., M. LUTER, «La llibertat del cristià», dins *La llibertat del cristià i altres escrits* (CC 62), amb introducció de J. Busquets i traducció d'Emilienne Meier i Joan Vinyes, Barcelona: Proa 1996, sobretot pp. 62-66. Amb paraules de Luter: «Totes aquestes coses externes les rebutgem, i no solament això: també totes les especulacions, meditacions i estudis que no serveixen per a res quant a ajudar l'ànima. Una sola cosa és necessària per a la vida, la justícia i la llibertat cristianes. És la sagrada paraula de Déu, l'evangeli de Crist» (p. 63).

moni de Calví en la primer apart de la seva *Institutio christianae religionis*.² I no hi podria faltar un testimoni modern, en aquest cas el d'un teòleg tan significatiu com K. Barth en la seva *Introducció a la teologia evangèlica*.³

1.2. Apunts històrics sobre els primers passos de la Reforma⁴

A continuació s'esmenten breument alguns dels esdeveniments que van marcar la història d'Europa dels segles XVI i XVII; esdeveniments que tenen molt a veure amb la Reforma iniciada per Luter.

El dia 31 d'octubre de 1517, vigília de la festa de Tots Sants, té lloc la publicació de les noranta-cinc tesis de Luter contra la doctrina catòlica de les indulgències.⁵

Ja l'any següent té lloc la primera exposició de la seva doctrina en la així anomenada Disputa de Heidelberg. Al convent dels agustins d'aquesta ciutat, Luter exposa les seves tesis fonamentals sobre la justificació per la fe —i sense les obres—, defensant-se de les acusacions del bisbe de Magúncia, i enmig d'un ambient favorable i benivolent. Cal recordar que molts dels assistents eren frares agustins com ell mateix. També és aquí on Luter parla per primera vegada de la *theologia crucis*.⁶

Més tard, al mes d'agost del mateix any 1516, el cardenal Gaietà, que presideix la Dieta d'Augsburg, crida Luter per comunicar-li que ha estat citat a Roma pel Papa Lleó X. Però aquest, sense esperar la resposta de Luter, el titlla de «fill de la maldat» i «heretge» i, a més, li exigeix que comparegui a Roma en un termini de seixanta dies. Gaietà descobreix com a punts fonamentals de la postura innovadora de Luter els següents: afirmació de la certe-

2. J. CALVÍ, *Institució de la religió cristiana* (CC 26), amb introducció de C. Capó i traducció de Joan Vinyes, Barcelona: Proa 1991, 53-70.

3. Segons Barth «la dogmàtica és la ciència amb la qual l'Església es dona raó a si mateixa del contingut de la seva predicació, segons el corresponent grau dels seus coneixements; i ho fa críticament, és a dir, conforme a la mesura de la Sagrada Escriptura i les directrius de les seves confessions de fe» (K. BARTH, *Dogmatik im Grundriss*, Zürich: Evangelischer Verlag 1987, p. 9). Cf. també del mateix autor, «La Paraula», dins *Introducció a la teologia evangèlica*, Barcelona: Edicions 62, 19-27.

4. Per una visió completa i ajustada dels esdeveniments, grans intuïcions i noves bases de la reflexió teològica a partir de la Reforma protestant, així com dels diferents moviments espirituals de l'època és molt aconsellable la consulta de l'extraordinària i clara exposició feta per LL. DUCH, «Reformes i ortodòxies protestants: segles XVI i XVII», dins E. VILANOVA, *Història de la teologia cristiana*. Vol. II: *Pre-reforma, reformes, contrareforma* (Col·lecció Sant Pacià 36), FTC 2001, 163-428.

5. El text de les tesis es pot llegir a T. EGIDO, *Lutero. Obras*, Salamanca: Sígueme 1977, 62-69.

6. Cf. T. EGIDO, *Lutero, Obras*, 74.

sa de la fe i que posi en dubte l'existència del «tesor dels béns de l'església», d'on prové el bé de les indulgències.

Dos mesos més tard, el 12 d'octubre de 1518, i a la casa de la família Fugger, a Augsburg, té lloc la disputa entre Gaietà i Luter, però aquesta disputa no porta a cap acord. Més aviat, significa el començament de la ruptura entre Luter i l'església catòlica. Els punts de conflicte són expressats per Luter amb tota la seva radicalitat i claredat: fe i teologia en relació amb la institució eclesiàstica, seguretat de la salvació per mitjà de la fe i invalidesa de tota mediació eclesial.

L'any següent (27 de juny – 14 juliol 1519), té lloc la Disputa de Leipzig amb la participació de Luter, acompanyat de Melancton i de Joan Eck. El tema central versa entorn del tema d'un concili general. I es discuteix sobre el valor dels concilis, si els concilis generals poden errar... Aquesta disputa, iniciada entre Eck (Joahannes Mair) i Karlstadt per discutir sobre el primat papal, a instàncies del duc *Georg der Bärtige* (el barbut) de Saxònia, gelós que Wittenberg gaudís de més fama que la seva universitat, va ser traslladada a Leipzig, on obtingué un caràcter més oficial. Luter hi intervé per primera vegada el 4 de juliol, causant un gran entusiasme entre la majoria dels assistents. Durant una setmana encara continuaren les discussions entre ell i Eck. Al final, Luter en surt molt reforçat en la defensa de les seves tesis i, a més a més acompanyat d'una gran fama. A partir d'ara, per a ell, són totalment innegociables: *a) la sola Scriptura*, *b) que l'Església és una comunitat espiritual amb el sol cap Crist (reducció del ministeri eclesial al sacerdoci reial del baptisme)*, *c) que el papa és l'anticrist*, *d) que cal separar-se de la falsa església, la catòlica de Roma, pel fet que es mostra falsificadora dels punts ara esmentats.*

A començaments del 1520 arriba a Luter la butlla de Lleó X *Exsurge Domine* i Luter la crema públicament. Luter i Melancton han aconseguit reunir una gran nombre d'estudiants a les seves classes a la universitat de Wittenberg, on han introduït un nou estil d'ensenyament i la nova doctrina.

El 3 de gener de 1521 es publica la butlla d'excomunió de Luter *Decet Romanum Pontificem*. Luter és citat a la Dieta de Worms per l'emperador. En el seu discurs Luter es nega a retractar-se (abril 1521). Davant el perill de ser arrestat per les tropes imperials, Luter és retingut pel príncep de Saxònia al castell de Wartburg entre el 4 de maig de 1521 i el març de 1522. Luter va aprofitar el retir imposat per traduir el Nou Testament a la llengua alemanya.

Altres dades i fets importants són: La Trobada de Marburg entre Luter i Zwingli de l'any 1529. El mateix any té lloc la Dieta d'Espira. L'any 1530, a

la Dieta d'Augsburg es proclama l'acceptació oficial de la *Confessio Augustana* i l'any següent es completa amb l'*Apologia Confessionis Augustanae*. El mateix any es crea la Lliga d'Esmalcalda. I l'any 1532 se celebra la Dieta de Ratisbona.

L'any 1536 es publiquen els *Articles d'Esmalcalda*, redactats per Luter, de to més radical i més antiromà, en vistes a donar nou impuls a la Reforma. L'any 1548 s'acorda l'Interim d'Augsburg amb vistes a restablir la pau entre les diverses faccions cristianes, però l'any 1552 Maurici de Saxònia trenca els pactes, donant peu a noves lluites i conflictes. Per fi, l'any 1555 arriba la Pau d'Augsburg. Segons aquest acord, no es pot declarar la guerra per motius religiosos. Els prínceps són lliures per a imposar la religió luterana o catòlica als seus súbdits. A les ciutats els ciutadans són lliures per fer ús de la llibertat individual a l'hora d'escollir la confessió.

Després de la pau d'Augsburg comença un llarg període de discussions doctrinals en el si del luteranisme, al llarg del qual se succeeixen les reunions, trobades, congressos, protocols i tractats, amb la finalitat d'arribar a un acord doctrinal que pogués ser acceptat per totes les faccions i tendències luteranes. Al final, i després de molts intents i formulacions, a l'any 1580 s'arriba a l'acceptació de la *Fórmula de la Concòrdia* que, en endavant, haurà de servir de base confessional al costat de la *Confessio Augustana*. Les dues «confessions» donaran les pautes per a la reflexió teològica que haurà de donar una formulació més sistemàtica a les noves doctrines.

A França el protestantisme comença a estendre's a partir de començaments dels anys trenta. Aquí els protestants són, generalment, seguidors de Calví essent anomenats «hugonots», nom de procedència desconeguda. De fet, ells s'anomenen a si mateixos «reformats», de tal manera que la distinció entre reformat i luterà o evangèlic s'imposarà ja de manera ben clara a partir de la meitat del segle XVI. A França, les primeres mostres de reforma protestant es donen a l'any 1534, amb els violents atacs contra la missa romana, però provoquen una forta reacció per part de l'autoritat reial. És una repressió dura i llarga que es reforça encara més a partir del pacte signat entre Espanya i França l'any 1559. Amb tot, l'any 1559, els diferents grups protestants aconsegueixen reunir un sínode a París durant el qual redacten i aproven una «Professió de fe», molt propera a les *Institucions* de Calví. L'any 1562 Caterina de Mèdici publica un edicte pel qual estableix una certa tolerància pels hugonots, però l'edicte només serveix per a donar més vigor i virulència a les lluites existents entre les dues faccions en què s'havien dividit les cases senyoriales franceses (la casa dels Guise i la dels Borbons). Els deu anys de lluites, revoltes, assassinats i traïcions acaben amb la famosa nit de Sant Bartomeu, el mes d'agost de 1572.

El 1598, Enric IV de Navarra, favorable a la causa protestant, s'ha de convertir al catolicisme per poder ser coronat rei de França. Protestant d'origen, promulga l'Edicte de Nantes, garantint la llibertat religiosa i política dels reformats. Però el 1643, Lluís XIV revoca aquest Edicte, provocant l'exili d'uns 250.000 hugonots, que amb l'emigració aconsegueixen escapar-se de les mesures repressives de la monarquia.

A Anglaterra, els anglicans es diuen «protestants ortodoxos», mentre que els baptistes i quàquers són denominats els «protestants no ortodoxos». En general, pel catolicisme són «protestants» tots els que es van oposar a la doctrina catòlica durant el segle XVI.

L'escena política i cultural de la primera meitat del segle XVII és marcada per l'anomenada Guerra dels Trenta anys i que assolà grans parts d'Europa durant els trenta anys que van del 1618 fins al 1648. Bàsicament es tracta d'una guerra en la que es veieren implicades les grans potències europees i dóna una nova configuració política i religiosa d'Europa. En aquesta guerra els historiadors solen distingir tres períodes: En el primer, que se situa entre els anys 1618 i el 1629, les lluites són entre les tropes daneses, sota la direcció de Christian IV i els imperials, capitanejats pel príncep Wallenstein i que surt vencedor de la contesa. Posa fi a aquestes lluites el Tractat de Lübeck i l'Edicte de restitució dels béns presos a l'església catòlica. El segon és el període suec (1630-1635): Gustau Adolf II de Suècia assumeix la causa protestant. Inicialment victoriós en les batalles de Breitenfeld (1631) i Lützen (1632), és finalment derrotat a Nordlingen. Amb aquesta victòria, segellada pel Tractat de Praga de 1635, els imperials recuperen Alemanya del Sud. El tercer període és marcat per l'aliança que França fa amb Suècia per poder lluitar contra Dinamarca i contra l'imperi, atacant sobretot el regnat de Baviera. El període i la guerra s'acaba amb el Tractat de Westfàlia, signat a Münster l'any 1648.

1.3. *Les confessions de fe de la Reforma*

Com a apunt final cal esmentar breument les principals confessions de fe sorgides de la Reforma protestant. Al costat dels credos Apostòlic i el Niceno-constantinopolità, comuns a totes les confessions i denominacions cristianes, per la necessitat d'evitar la dispersió doctrinal i la multiplicitat de creences, es van fer grans esforços per a poder formular una o unes confessions de fe que donessin unitat i facilitessin la comprensió mútua a les esglésies sorgides de la Reforma. Entre totes, tal com ja ha estat esmentat més amunt, destaca la *Confessio Augustana* de l'any 1530, refor-

çada per l'*Apologia de la Confessio Augustana*, de l'any 1531 i acceptada a Esmalcalda com a confessió de fe. Es dona també un valor confessional als *Articles d'Esmalcalda*, redactats pel mateix Luter l'any 1537 i que destaquen pel seu to més radical i anti-romà. També els dos *Catecismes* de Luter tenen un valor confessional. Finalment tenim la *Fórmula de la Concòrdia*, acceptada per la majoria de prínceps i autoritats eclesials l'any 1580, després d'intenses i llargues discussions que van precedir la seva redacció definitiva. I pel que fa a les esglésies calvinistes, a més d'acceptar bona part de la doctrina exposada en aquestes confessions més luteranes, són seves la *Formula Belgica* i el *Catecisme de Heidelberg*, redactat l'any 1563. Cal no oblidar tampoc el lloc important que les esglésies calvinistes donen a la *Institutio christianae religionis* del mateix Calví, en les seves diferents edicions.

2. TEMES TEOLÒGICS CENTRALS DE LA REFORMA

2.1. Distinció entre Llei i Evangeli

El tema fa referència a la postura i valor de l'acció humana davant la justificació. Segons el protestantisme la justificació és obra exclusiva de Déu; obra que l'home s'apropia exclusivament per la fe. Déu, per mitjà de la seva Paraula, es dirigeix a l'home per un doble camí: per la llei i per l'Evangeli. La llei diu: «redde quod debes». És l'element acusador de tot home i que el fa sempre pecador. En realitat la llei mostra la contundència del judici aniquilador que el pecador rep per part de Déu. Segons el dictat de la llei, l'home davant Déu és sempre pecador. L'altre camí és l'Evangeli. L'Evangeli, en canvi, diu: «Et són perdonats els pecats». L'Evangeli és la proclamació de la promesa de salvació feta per Déu a l'home.

En el camp antropològic la llei representa l'intent de l'home de donar «solució humana», per les obres, per la llibertat i decisió personal, als problemes de la vida diària. En aquest sentit, la llei exigeix a l'home quelcom que ell no pot portar a terme. La llei descobreix a l'home la seva autèntica realitat: la de ser pecador, apartat de Déu i dominat per la concupiscència (Rm 3,20). Per això, la mateixa llei ja li diu, a l'home, que no és lliure. La llei mostra l'home com a situat «sota la ira de Déu». La llei fa referència al judici sobre l'home vell, mentre l'evangeli és la verificació de l'home nou.

A partir de l'Evangeli, la llei i el seu compliment és fruit de la promesa de Déu i de la companyia de l'Esperit Sant. Per això els dos aspectes han d'anar sempre junts i sempre per aquest ordre: llei i Evangeli.

Per la predicació de la llei l'home sap qui és ell i qui és Déu. Es tracta d'un coneixement existencial que distingeix radicalment Déu i l'home, situant cadascú al seu lloc:

Hom fa l'experiència de la seva pròpia fragilitat i pecaminositat i, *a contrario*, de la grandesa, la ira i la misericòrdia de Déu, que a través de la llei es revela com a misericòrdia per a nosaltres (el *propter nos* de la salvació) en la creu de Jesucrist.⁷

En el mateix sentit s'expressa Luter també quan parla del baptisme.⁸

2.2. La justificació per la fe

D'entrada cal entendre la «justificació» com el «resum i centre de tota la predicació de Luter» (*articulus stantis et cadentis ecclesiae*), perquè aquest article ve a ser la fórmula o resum de la predicació de Crist segons l'evangeli. Segons Luter l'església catòlica s'ha apartat de la recta predicació de Jesucrist. Per la fe l'home es confia plenament i exclusivament a l'obra de Déu, realitzada en Jesucrist i, d'aquesta manera, s'apropia la justícia de Crist. Per tant, per la fe és fet just davant Déu.

La qüestió és, però: ¿es tracta d'una justícia real, ontològicament transformadora de l'home, o bé només, com s'ha volgut interpretar sovint, d'una justícia «forense», extrinsecista que fa que l'home, realment dolent, sigui «tingut per Déu» com a just? Lluís Duch diu en aquest sentit:

Cal tenir en compte que el concepte «justificació» es tradueix d'un mot hebreu que significa «*declarar just*», mentre que el concepte llatí *iustificare* vol dir «*fer just*». A més, l'antic alemany donava originàriament al mot *rechtfertigen* el sentit d'executar (*hinrichten*): el jutge aplica, executa (*rechtfertigt*) als malfactors les penes que creu oportunes, perquè posseix el *dret* com una qualitat inherent a la seva persona. De tot plegat en resulta una confusió enorme en el concepte «justificació», de la qual no es deslliurà Luter. ¿Es tracta d'una justificació *forïnseca*, és a dir, que s'esdevé d'acord amb el model dels tribunals de justícia, o es tracta, per contra, d'una justificació efectiva *òntica*, que representa una nova creació de l'home?⁹

7. Ll. DUCH, «Introducció», en M. LUTER, *Explicació del Parenostre* (Saurí 64), Barcelona: PAM 1984, 81.

8. Cf. M. LUTER, «El sagrament del baptisme», dins *La captivitat babilònica de l'Església* (CC 62), Barcelona: Proa 1996, 199-221; cf. sobre els altres sagraments, *Ibid.*, 221-262.

9. Ll. DUCH, «Introducció», 83. Cf. també l'apartat que Ll. Duch dedica a l'exposició de la «teologia de Luter»: Ll. DUCH, «Reformes i ortodòxies protestants: segles XVI i XVII», en E. VILANOVA, *Història de la teologia cristiana*, vol. II, 182-261. De les obres de Luter es poden consultar sobre

2.3. Distinció entre justificació i santificació

Si es tracta de dir que la justificació *fa just* l'home, llavors hem de dir que els dos conceptes s'identifiquen, de tal manera que la justificació seria l'inici de la santificació.

Si, en canvi, justificació vol dir «acte jurídic», llavors una cosa és la justificació i una altra la santificació. Aquesta no podria ser més que la conseqüència d'aquella. A partir de la justificació l'home viu certament un nou tipus de relació amb Déu i amb els altres. Però, ¿aquesta nova relació dimana i es manifesta també en la història concreta de cada justificat directament del fet de la seva justificació, o és que l'home hi intervé també d'alguna manera? ¿A partir de la justificació es realitza en ell també tot un procés de «santificació» a través de l'exercici de les virtuts, del compliment de la llei...?

Aquesta és una problemàtica que no només va portar a la separació entre catòlics i protestants, sinó que des de bon començament va enterbolir també les relacions dins el mateix protestantisme. Últimament s'ha arribat a un ple acord entre catòlics i luterans en molts dels punts discutits entorn de la doctrina de la justificació.¹⁰

2.4. Valoració de les mediacions

Sobre aquest tema es poden consultar les expressions que escriu el mateix Luter en els *Articles d'Esmalcalda*.¹¹ Segons la doctrina de Luter l'home es troba d'una forma directa i immediata davant Déu i és ell personalment que respon a la predicació de la Paraula, acceptant-la per la fe. En aquest sentit ni les institucions eclesials o religioses ni cap mena d'autoritat humana, religiosa o civil es pot interposar en la relació que l'ànima humana estableix amb Déu. Això mateix l'eximeix de tot manament eclesial i de cap manera està supeditat als dictats de cap autoritat que no sigui la divina. En aquest sentit

aquesta qüestió: *La Llibertat del cristià*, 23-25, o *La captivitat babilònica de l'Església*, de l'any 1520 i on Luter parla sobre la missa, pp. 165-199; sobre el baptisme pp. 199-221. En el mateix sentit s'expressa en els *Articles d'Esmalcalda*, de l'any 1538: *Smalk II*, 1.

10. Cf. «La doctrina de la justificació. Declaració comuna de la Federació Luterana Mundial i de l'Església Catòlica Romana» *DdE XXXII* (1998) 90-96. Poc després es va fer públic també un comentari conjunt aclarint alguns punts que podien ser interpretats d'una forma esbiaixada: cf., FEDERACIÓ LUTERANA MUNDIAL – ESSLÉSIA CATÒLICA ROMANA, «Consens sobre la justificació», *DdE 34* (1999) 702-704.

11. *Smalk II*, 1. Més concretament sobre Jesucrist i la Paraula: *Smalk II*, 2, 1; sobre la missa: *Smalk II*, 1, 3-5; sobre el papa: *Smalk II*, 2, a.4; sobre la penitència, excomunió, església, sobre els preceptes: *Smalk III*.

rebutja amb tot l'ardor de què és capaç tota pretensió de l'església catòlica de fer-se mestra i guia dels creients. És la fe i el baptisme que fa de cada cristià un ésser totalment lliure i deslligat de tota reglamentació o ordenació humana, encara que sigui religiosa. Només Déu pot lligar l'home. Luter no es pot expressar de manera més radical quan afirma:

Afirmo, per tant, que ni el papa ni el bisbe ni cap altre home no està facultat per a dictar ni una sola síl·laba sobre l'home cristià sense el consentiment d'aquest. Qualsevol altra doctrina és una tirania espiritual; per tant, les oracions, els dejunis, les donacions i tot allò que el papa estableix i exigeix en tots els seus decrets, tan nombrosos com inics, ho exigeix i estableix sense que cap dret l'autoritzi en absolut, i peca contra la llibertat de l'Església sempre que intenta una cosa semblant.

I, no sense ironia, pot continuar:

D'aquí se segueix que els eclesiàstics moderns siguin uns valents tutors de la llibertat eclesiàstica, és a dir, de les pedres, de les fustes, dels camps i dels censos [...], però amb les mateixes falses paraules no solament empresonen la veritable llibertat de l'Església sinó que l'ensorren totalment, més que no pas els mateixos turcs [...]. Perquè sotmetre's als estatuts i a les tiràniques lleis humanes equival en realitat a fer-se esclaus dels homes.¹²

Aquesta llibertat del cristià davant de tota autoritat humana només pot ser regulada per la Sagrada Escripura. Enfront de qualsevol reglamentació i mediació humana, encara que sigui eclesial s'ha de descartar totalment i només pot ser impediment en vistes a una bona relació de l'ànima personal amb Déu. L'home, segons Luter, només pot estar sotmès a la Paraula de Déu. Tota altra mediació no és més que una intromissió totalment descartada per la mateixa Paraula de Déu.

3. APUNTS HISTÒRICS DE REFERÈNCIA

El mot «protestantisme» ve de la *protesta* que els reformadors van presentar a la Dieta d'Espira (1529), davant l'enduriment de les condicions de subsistència imposades per la reunió dels estats generals. Catorze ciutats lliures i sis prínceps van protestar contra les decisions preses en contra de l'expansió de les doctrines luteranes. «Protestant» és, des de llavors, el qualificatiu que

12. M. LUTER, *La captivitat babilònica de l'Església*, 211-212.

significa «seguidor de Luter» (que de fet s'haurien de dir, luterans). De fet, segons la intuïció central de Luter s'haurien de dir, i ells mateixos s'anomenen «evangèlics». Luter ja deia que, mentre les altres reformes intentades a la seva època es referien a la pràctica eclesial i a la supressió dels abusos, la seva es referia a la mateixa doctrina.

Al costat de Luter cal fixar-se també en la persona de Joan Calví (1509-1564), francès culte que va haver de deixar el seu país per haver-se convertit al protestantisme. A Basilea, a l'edat de 27 anys, publica la primera edició de la *Institutio*. Entra després a la ciutat de Ginebra, recentment alliberada de Savoia i encara no ajuntada a la Confederació protestant helvètica. Calví hi implanta el seu règim de govern estricte i autoritari. Això passa en una ciutat de 13.000 habitants, on, per altra banda, troben refugi més de 6.000 persones que han hagut d'emigrar d'Itàlia, Espanya i França a causa d'haver professat el protestantisme.

Els primers passos de la Reforma es deuen evidentment als grans personatges que la van provocar i formular, Però també cal tenir en compte la diversitat de nuclis, ciutats i principats on es va imposar. En cada un d'aquests nuclis la Reforma s'hi fa present amb un dinamisme particular i sovint és el tarannà del reformador present que li dona una empremta especial i que, després, serà la causa de no pocs malentesos, discussions i diversitat doctrinal, no sempre fàcils de superar. Com autors que immediatament es van ajuntar a la protesta de Luter, ja contemporani als primers passos de la Reforma, tenim un personatge important: Andreas Bodenstein, conegut pel sobrenom de Karlstadt (1477-1541) que va arribar a Wittenberg ja l'any 1510 amb una forta formació escolàstica. Aviat es va posar al costat de Luter i fou una figura decisiva en la introducció de la Reforma al nord d'Alemanya. Thomas Müntzer (1490-1525), animat per un misticisme molt particular i activista incansable, va incidir molt fortament en l'ordenament de la nova litúrgia. A Suïssa, a més de l'acció de Calví, és també notòriament decisiva l'actuació de Huldreich Zwingli (1484-1531), de postura també radical i molt exigent en vistes a un retorn total a les formes i estructures de l'Església dels primers segles. Gran activista que fou, morí en el camp de batalla. Gran ressò va tenir també l'actuació de Martin Bucer que va exercir sobretot a Estrasburg i al sud d'Alemanya. I ja s'ha fet esment de Philipp Melancthon (1497-1560), que fou gran company i col·laborador de Luter des dels primers moments i que es va moure sobretot al nord d'Alemanya. La seva influència va arribar a ser tan forta que va merèixer el nom de *praeceptor Germaniae*.

Com a anècdota d'aquests temps tan moguts es pot fer una breu menció del moviment dels anabaptistes que, durant tres anys, es van fer amos i

senyors de la ciutat de Münster, imposant-hi el seu radicalisme doctrinal, per una banda, i la disbauxa i el desordre moral, per l'altra.

Un altre grup que mereix ser citat és el dels mennonites, grup que va créixer ràpidament i que rep el seu nom del que fou el seu fundador Menno Simons (1496-1561). Els mennonites es componen inicialment de grups procedents de reductes anabaptistes suïssos i que representaven l'ala esquerra del moviment de Huldreich Zwingli. Davant les dificultats creixents, sobretot per causa de la repressió catòlica, van emigrar al nord d'Alemanya i Holanda, on van arribar a ser molt nombrosos. El vertader fundador dels mennonites va ser Obbe Philips que, per divergències entorn del tema del baptisme no va poder arribar a entendre's amb Luter. Tampoc els anabaptistes de Münster no van voler saber res de la seva doctrina. De fet, els mennonites s'entenen a si mateixos com una església lliure, independent de tota formació política i que es regula a través dels seus propis òrgans (conferències, consells, gremis...) mai massa estrictes i exigents, sobretot en matèria de doctrina. Tenen l'òrgan de govern en la Conferència General de l'església mennonita.

L'any 1633, a causa de les persistents i dures persecucions de què foren objecte a Europa, van emigrar a l'Amèrica del Nord, on van configurar segons el seu esperit la vida cultural i social de grans regions de Pensilvània, Geòrgia... Actualment estan estesos per l'Amèrica del Nord, Canadà, Mèxic, Holanda, Suïssa i Alemanya del Nord i sumen al voltant d'uns 250.000 adeptes. Són molt propers als quàquers amb qui col·laboren molt intensament. A partir del 1850 van deixar l'alemany com a llengua oficial i van adoptar l'anglès. Això els va permetre obrir-se molt i recobrar més incidència en la societat. Creen escoles, centres de formació i reclutament. Entre les seves obres cal destacar les «escoles dominicals».

A partir de la meitat del segle XVI el luteranisme dominava gran part del nord d'Europa. A Württemberg s'adopta l'any 1534, a Brandenburg el 1539, i també a partir d'aquest any es va introduint a Saxònia. Poc després entra també a Escandinàvia. Als països del sud d'Europa, la presència i acció de la Inquisició va impedir una implantació significativa i oberta de les noves doctrines, que va actuar durament contra els nuclis reformats que s'havien creat a ciutats com València, Valladolid i Sevilla.

4. PERIODITZACIÓ DE LA TEOLOGIA PROTESTANT ALEMANYA

En general en la història de la teologia sorgida de la Reforma es poden distingir els següents períodes o moviments: Ortodòxia, pietisme, wolffisme, zinzendorfisme, racionalisme, *Sturm und Drang*, idealisme, romanticisme,